

MUKATİL B. SÜLEYMAN'IN (ö.150 h.) "TEFSİRÜ HAMSİ MİETİ AYETİN MİNE'L KUR'AN'İL-KERİM [BEŞYÜZ ÂYETİN TEFSİRİ]" ADLI KİTABININ KISACA TANITIMI VE AHKÂM AYETLERİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Yakup MAHMUTOĞLU*

I. TANITIM

Tahkikini Isaiah Goldfeld'in yaptığı eseri Beşir Eryarsoy Türkçeye kazandırmış, işaret yayınları tarafından [İstanbul 2005, 328 sayfa] basılmıştır. Biz eseri söz konusu baskısından hareketle tanıtacağız.

Kitabın Türkçe önsözünde, bu eserin; bilinen tek nüshasının İngiltere Yazma Eserler Kütüphanesi'nde "or. 06333 no" da kayıtlı bulunan bir ahkâm tefsiri yazması olduğu ve David Fitz tarafından 15.4.1902 tarihinde British Museum'a kazandırıldığı zikredilmektedir. Yine önsözde, eserin, oryantalistlerin gözünden kaçtığı veya dikkatlerini çekmediğinden bahsedilmektedir. Hatta Brockelman'ın GAL adlı eserinde, zikredilen eserin numarasını yanlış verdiğinden, bununla birlikte, Fuad Sezgin'in GAS adlı eserinde, bu kaynaktan yararlanma imkânını biraz daha kolaylaştırdığından söz edilmektedir.

Önsöz'de, eserin 103 varaktan oluştuğu ve her sahifede 17 satır olduğu belirtilmektedir. Muhakkik, önsözde, bazı ifadelerle istinaden kitabın Mukâtil b.Süleyman'dan rivayet edildiği yönündeki kanaatinin arttığını ve ayrıca İbn Nedim'in (v. 386 h.) de, "el-Fihrist" adlı kitabında, "*Tefsiru Hamsi Mieti Ayetin Mine'l Kur'an'il-Kerim[Beşyüz Âyetin Tefsiri]*" adlı eseri Mukâtil b. Süleyman'a ait olarak gösterdiğini belirtmektedir. Bu durumda kitabın, miladi 10. asrın sona ermesinden çok önce telif edildiği ortaya çıkmaktadır.

* Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslâm Hukuku Doktora Öğrencisi; e-mail: ymahmutoglu@hotmail.com

Mukâtil b. Süleyman'ın "*Tefsiru Hamsi Mieti Ayetin Mine'l Kur'an'il-Kerim*" adlı eseri, kendisi tarafından kaleme alınmış olmayıp, ondan 150 sene sonra kitap haline getirilmiştir. Önsöz kısmında, Mukâtil b.Süleyman'a varıncaya kadar kitabın alındığı şahıslar, rivayet zinciri içerisinde belirtilmiş ve bu halkanın sıhhati üzerinde durulmuştur. Eser ilk ahkâm tefsiri olma özelliğine sahiptir.

Diğer taraftan eseri Türkçeye tercüme eden M. Beşir Eryarsoy, gerek önsözde gerekse eserin metni içerisinde kapalı ve çelişkili gördüğü ifadeleri dipnot kısmında "çeviren" ibaresiyle açmaya ve düzeltmeye çalışarak eklemelerde bulunmuştur. Çeviren, aynı şekilde, eserin metni içerisinde de eklemelerde bulunmuş ve bunları parantez içerisinde göstermiştir.

Klasik fıkıh kitaplarından farklı olarak, önce kişinin iman, namaz, zekât, oruç, hac, umre gibi e'f'al-i mükellefinden oluşan vecibeleri tam olarak yerine getirmesi ve başkasına zulüm ve haksızlık yapmaması ile ancak cennete girebileceği; bu sayılan mükellefiyetlerin hepsinin cennete giden yolda bir geçit/basamak olduğu belirtilerek kitaba başlanmıştır. Böylece kitapta ele alınacak olan konular önceden özetlenmiş olmaktadır.

II. ESERİN AHKÂM AYETLERİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

1. Mukatil b.Süleyman'ın, "*Tefsiru Hamsi Mieti Ayetin Mine'l Kur'an'il-Kerim*" adlı kitabı, fikhî meseleleri en genel hatlarıyla ele aldığı gibi, fikhî meselelerle birlikte, özellikle eserin baş ve son taraflarında iman, âdâb, ah-lâk, tasavvuf gibi meseleleri de genel hatlarıyla ele aldığını görmekteyiz

2. Fikhî meseleler ele alınırken, klasik fıkıh kitaplarının telif ve tasnif sistematiğine uygun ve aynı paralelde olmakla beraber, meselelerin izahında fıkıh kitaplarında olduğu gibi fikhî üslûb içerisinde ve sıkı bir peşpeşelik mevzu bahis değildir. Bunda şu hususların etkili olduğunu söylemek mümkündür:

2.1. Eserin bir ahkâm tefsiri olması; fikhî meseleler, özellikle Kur'an-ı Kerim olmak üzere, nasslara dayalı olarak izah edilmeye çalışılmaktadır. Ayrıca ilk ahkâm tefsiri olması bakımından, ahkâm bildiren fikhî meseleleri ihtiva etmekte olup buna karşılık fıkıh alanına girebilecek tüm fikhî konulara yer vermemesi gibi bir dezavantaja sahiptir.

2.2. Bir fıkıh kitabı olmak yerine, ahkâm tefsiri olması; fıkıh ilminin içine giren konuları ele alıp fıkıh mantığı ve sistematiği içinde incelemesi yerine, daha ziyâde karışık bir tarz ortaya koymuştur. Bunda hiç kuşkusuz ilk olmasının etkisi büyüktür.

2.3. Bir yönüyle ahkâm tefsiri olması bir yönüyle de fıkha kaynaklık eden fikhî terminoloji ve literatürün öncesinde kaleme alınmış olması; zira daha sonradan ortaya konan fıkıh kitapları telif ve tasnif açısından giderek daha düzenli ve sistemli hazırlanmaya çalışılmıştır.

3. Söz konusu ahkâm tefsirinin, küçük farklılıklar olmakla birlikte, konuları fıkıh kitaplarıyla aynı sıralamada ele aldığını söyleyebiliriz.

4. Fikhî meseleleri, ayetler ve hadisler ışığında izah eden bir fikhî tefsir olduğu için, konuları ele alış itibariyle, şekil yönünden fıkıh kitaplarından farklıdır. Konuların ele alınmasında ve sıralanmasında bazı başlıkların veya alt başlıkların takdim-tehir edilmesi ve bazı alt başlıkların başka bir başlık içinde zikredilmesi yönüyle fıkıh kitaplarından farklı bir yapı arz etmektedir. Örneğin fıkıh kitaplarında alışlagelmiş uygulama olarak oruç bahsi zekât bahsinden önce ele alınırken, bu eserde tersi yapılmıştır. Yine temettü haccı, hac bahsi yerine namaz bahsi içinde zikredilmiştir.

5. Yine eserde şekil bakımından başka bir farklılık daha görmekteyiz. O da, konu başlıklarının fıkıh kitaplarından farklı olarak ele alınmasıdır. Eser kitab, bab, fasıl gibi ayrımlara gidilmeden hazırlanmıştır. Hatta daha da ötesi, konular başlık ve alt başlık gibi hiyerarşik bir sıralamaya tabi tutulmak yerine, ana başlıklar ve alt başlık, yer yer gelişigüzel ele alınıp incelenmiştir. Örneğin, zekât ve sadaka bahsi anlatılırken aralarından ana babaya, akrabaya, komşuya ve kölelere iyilik yapmaktan bahsedilmiştir. Aynı şekilde harcamalarda iktisatlı davranmaya değinilmek suretiyle zekât ve sadaka konularının kapsamı çok geniş tutulmuş, adeta kişinin malı kazanmasından harcamasına kadar tüm sosyal çevre, ahlakî ve zihnî alt yapı göz önünde bulundurulmaya çalışılmıştır.

6. Tanıttığımız bu eserin, bizzat Mukâtil b.Süleyman tarafından kaleme alınıp alınmadığı tartışmalıdır. Ağırlıklı görüşe göre, Mukâtil b.Süleyman'ın hem *et-Tefsirül Kebir* adlı eseri hem de bu *ahkâm tefsiri*, Abdullah/Ubeydullah b.Sabit tarafından kaleme alınmıştır. Kitabın 35. sayfasının 4 nolu dipnotunda Abdulhalık b. el-Hasan diye geçmekte olan mezkûr şahıs, konuları ele alırken çoğu kez "dedi" veya "Mukâtil dedi" ifadelerini kullanmaktadır.

7. Söz konusu eser, hem fikhî tefsirlere hem de -bazı konuların müşterek oluşu yönüyle- fıkıh kitaplarına öncülük etmesine rağmen işlediği konular bakımından fıkıh alanına giren her konuyu ele almamıştır. Müellif, eserde, kendine göre ahkâm bildiren ayetlerin izah ve tefsirini yapma cihetine gitmiştir. Daha sonra gelen, İmam Şafii (ö.204 h) ve Cassas (ö. 370 h.) gibi ilk dönem diyebileceğimiz âlimler ve de son dönemden, Muhammed Ali es-Sayis (ö. ?) ve Muhammed Ali es-Sabuni (1930 -) vb. müellifler, ahkâm tef-

sirlerini birçok yönüyle Mukatil b.Süleyman'ın bu eseri gibi telif etmişlerdir.¹ Bu bakımdan diyebiliriz ki, kendinden sonraki ahkâm tefsiri yazarlarını bir noktaya kadar etkilemiş veya onlara model olmuştur.

8. Bu eser, bir ahkâm tefsiri olmakla beraber yoğun bir şekilde isnad zinciri ile Peygamber (s.a.v.) efendimize dayandırılan hadislerle doludur. Mukatil b.Süleyman'ın kendi yorumları eserde zikredilen ayet ve hadislerle oranla çok azdır. Bu yönüyle tefsirden ziyâde bir hadis kitabını veya İbn Hazm'ın (ö.456 h) ayet ve hadislerle (naslara) dayanarak kaleme aldığı "*el-Muhalla bi'l-Asâr*" adlı eserini andırmaktadır.

9. Mukatil ele aldığı hadisleri tam bir isnad zinciri ile zikretmiş olmakla beraber bazen merfu' olarak da hadis tahdis etmiştir. Bu şekilde, merfu' hadis tahdisine örnek olarak, kitabın 37, 40, 89 ve 92 nolu sayfalarındaki rivayetleri verebiliriz. Bazen de, kitabın rivayet halkasının başında bulunan ve Mukâtil b.Süleyman'dan aktarımda bulunan Abdullah/Ubeydullah b.Sabit, Mukâtil'in doğrudan Hz. Nebi (a.s.)'den rivayet ettiği, arada hiç bir râvi zincirinin bulunmadığı (isnadın olmadığı) bir tahdiste bulunmaktadır. Bu tür rivayetlerden birini mezkûr ahkâm tefsirinin 256 nolu sayfasında görmek mümkündür.

10. Mukatil b.Süleyman, *et-Tefsiru'l- Kebir* adlı kuran tefsirini ayet tertip sırasına göre izah etmek suretiyle ele almasına rağmen, *Tefsiru Hamsi Mieti Ayetin Mine'l Kur'an'il Kerim* adlı ahkâm tefsirini ise genel manada fıkıh kitaplarındaki bazı konularla sınırlı ve abdest, teyemmüm, namaz... v.d. sıralanışa göre ele almıştır. Dolayısıyla müellifin ahkâm tefsiri bu yönüyle kendinden sonraki ahkâm tefsirlerinden farklı bir durum arz eder. Nitekim söz konusu husus itibari ile ahkâm tefsirlerinden ziyâde fıkıh kitaplarına daha çok benzemektedir.

11. Eser, ayetlerin fikhî ve lugavî manalarına ve yer yer fikhî meselelerin ayrıntılarına girmemiş olmak yönüyle de kendinden sonraki ahkâm tefsirlerinden (örneğin, Cassas, Kurtubi gibi âlimlerin ahkâm tefsirlerinden) ayrılmaktadır. Bu yönüyle fıkıh kitaplarından da ayrılmaktadır.

12. Mukâtil b. Süleyman, ahkâm tefsirinde ayetlerin sebab-i nüzulüne nadir olarak, o da çok kısa olmak suretiyle, değinmektedir.

13. Eser, bir fikhî tefsir (ahkâm tefsiri) olmasına rağmen, fıkıha dair olan veya zikredilen ayetler içinde geçen ıstılahların ve kavramların izahına çok az değinilmiştir.²

¹ Bkz: Muhammed Ali es-Sayis, *Tefsiru Âyâti'l-Ahkâm*, (Tahkik, Tahric, Ta'lik: Abdulhamîd Hendâvî), I-IV (2 cilt halinde), Müessesetu'l-Muhtâr, 1. Baskı, Kahire 2001.; Muhammed Ali es-Sabunî, *Revâiu'l-Beyân Tefsiru Âyâti'l-Ahkâm mine'l-Kur'an*, Dersaadet Kitabevi, İstanbul ty.

² Mesela; s.122'de *Atik*, s.162'de *Kelâle*, s.275'de *Zam*, s.276'da *Gıybet* kelimelerinin tanımı yapılmış fakat kelimelerin müştaş olduğu kökenlerine ve ıstılah manalarına yönelik herhangi bir açıklama yapılmamıştır.

Burada önemli olduğunu düşündüğümüz bir noktaya dikkat çekmek istiyoruz. Mukatil b. Süleyman *Tefsiru Hamsi Mieti Ayetin Mine'l Kur'an'il Kerim* adlı ahkâm tefsirinde neden kelime ve ıstılah manalarına değinmemiş ve ayetlerin fıkha yönelik manalarını açıklamamıştır? Bu sorunun cevabını, bazılarının değindiği gibi,³ 'Mukatil b. Süleyman *et-Tefsirül Kebir* adlı Kur'an tefsirinde, ayetleri elimizdeki Kur'an tertibine göre, ayet sırasıyla izah etmiş; çoğunlukla da kelime manalarını, sebab-i nüzulleri ve ayetlerin fikhî manalarını belirtmiş' olmasında aramak gerekir. Zira kanaatimizce Mukatil b.Süleyman *et-Tefsirül Kebir* adlı Kur'an tefsiriyle tanıtımını yaptığımız bu *ahkâm tefsirini*, kendi tefsir faaliyetinin birbirini tamamlayan halkaları olarak görmekte olup, tefsirinde verdiği bilgileri ahkâm tefsirinde de tekrar etme/verme gereğini hissetmemiştir.

14. Eserin sonuna doğru "Muhkem Ayetler ve Bakara'nın Sonunda İnzal Edilenler" diye konulan başlık altında ahkâm tefsirlerinden ziyâde tefsir ilmi kapsamında ele alınan muhkem ayetlere dair örnekler serdedilmektedir. Muhkem ayetler ve onların mahiyetleri, özellikleri ve bağlayıcılıkları hakkında bilgi verilmektedir. Diğer taraftan ilk ahkâm tefsiri kabul edilen bu eserde, muhkem ayetler konusuna yer vermek, kanaatimizce, 'ahkâm' ve 'muhkem' kavramlarının iştikaklarının müşterekliğinin kaynaklanmıştır. Nitekim söz konusu başlık altında, bir ahkâm ayetine rabt olunacak veya ondan istinbat edilebilecek bir hükmü bildirmek ve bir fikhî meseleyi ortaya koymaktan ziyâde ayetlerin manaya dalaletinin açıklığı ve kapalılığı itibarıyla Kur'an ayetlerinin bir çeşidini teşkil eden *muhkem ayetlere* misal verilmek suretiyle bazı meselelerin izahı/tefsiri yapılmıştır. Aslında muhkem ayetler bahsi, bilindiği üzere ahkâm tefsiri değil öncelikle tefsir ilmi kapsamında mütalaa edilecek bir mevzudur.

15. Yine, ahkâm tefsiri ile doğrudan alakalı olmayan fakat tefsir ilminin kapsamına dâhil olan "Müşkilü'l-Kur'an" veya "Tevîlu Muhtelifi'l- Kur'an" gibi alanların/meselelerin Kur'an-ı Kerim'den bazı ayetler misal gösterilmek suretiyle "Bazı Davranışlar ve Vasıflarıyla Anılan Kimselerin İsimleri" başlığında incelenmesi yönüyle ahkâm tefsirinin dışına çıkılmaktadır. Çünkü bu inceleme alanları, ahkâm tefsir(ler)inde -öncelikle- ele alınan konular değil, bilakis daha ziyâde Tefsir usûlü ilminin inceleme alanına girmektedir.

³ İsmail Cerrahoğlu, "*Kur'an Tefsirinin Doğuşu ve Buna Hız Veren Amiller*" adlı eserinde bu noktaya temas etmiştir.